

Franz Joseph Haydn (1732–1809) – Thomas Hardy festményén 1791-ben

Esterházy (Fényes) Miklós herceg (1714–1790) – Schmidt Gy. metszete Tocque L. festménye után (OSZK)

Haydn kamarazenét játszik (Ismeretlen festő műve)

Elke Krajka

HAYDN AZ ESTERHÁZY-KASTÉLYBAN

NÉPI MŰVÉSZET A HERCEGI SZÍNHÁZBAN

Joseph Haydn Alsó-Ausztriában született a magyar-osztrák határ közelében, olyan vidéken, mely a nemzetiségeknek egyfajta keresztútja, ahol osztrákok, magyarok és szláv népek élnek együtt. Ezek a különféle hatások egy sokszínű kultúra tanújelei, fellelhetők zenéjében is. Még csak ötéves, amikor elkezd zenét tanulni, nyolc évesen pedig Georg Reutter egyházi karnagy felveszi a bécsi Szent István-templom gyerekkarába. Kilenc év elteltével ezt kénytelen otthagyni, mert hangja mutálni kezd. Ezzel életének új szakasza veszi kezdetét. Szerény diákszobát bérel a bécsi Szent Mihály tér közelében és zeneoktatásból tartja el magát, miközben a kor számos híres művészeivel megismerkedik, többek között Pietro Metastasióval (1698–1782), a híres olasz librettistával, a nápolyi *opera seria* ismert szerzőjével, vagy a híres bécsi népszínmű-íróval, Joseph Felix von Kurzcal (1717–1784), akit Joseph Anton Stranitzky (1676–1726) vígjátékszerző követ. Ő alkotja meg Bernadont, a bécsi színpadok komikus figuráját. Mária Terézia 1752-es rendelete ellenére, mely a színházak művészi színvonalát kívánta megemelni – Friederike Neuber vezető színésznő és Johann Gottsched (1700–1766) irodalomprofesszor hathatós közreműködésével sikerült a commedia dell'arte improvizatív játékmódját háttérbe szorítani – 1753. május 23-án mégis sor került egy vígopera bemutatására. A *sánta ördög* egyike volt a kor divatos orvosparódiáinak, melyet a főszereplő alakja mégis kiemelt: „egy alkalmatlan orvos, aki tevékenységével az asztalosok és sírásók testvériségét gazdagítja és megtölti a templomokat” (Müller-Kamper). A főszerepet Joseph Felix von Kurz játszotta, a színlapon pedig ez állt: „a vígopera és a pantomim zenéjét egyaránt Joseph Haydn írta.”¹ A darab zenéje

és sok más dokumentum is sajnálatosan elveszett, de ez a kis bejegyzés is azt tanúsítja, hogy Haydn igenis érdeklődött a korabeli Bécs alapvetően népi jellegű színpadi művészetére, mely arra törekedett, hogy a társadalom széles rétegeit megszólítsa. Haydn 1756-ban a Seilerstätte utcába költözött, ahol énekesként, hegedűművészként, orgonistaként, zongoristaként és zenetanárként dolgozott. 1761-ben feleségül vette Maria Anna Aloysia Kellert. Ez a házasság harminckilenc évig tartott, de nem volt boldog és gyermekáldás nélkül maradt. Ugyanabban az évben aláírt egy szerződést Esterházy Pál Antal herceggel a másodkarnagyi feladatok ellátására a kismartoni kastélyban. 1762. május 17-én I. Esterházy Miklós herceg lép elhunyt öccse helyére és válik egyúttal Hadyn patrónusává. A Pompakedvelő ragadványnévvel illetett herceg azonnal belekezdett Eszterháza (ma Fertőd) felépítésébe, melyet a magyar Versailles-ként emlegetnek. 1768-ban nyitják meg az eszterházi operát, ahol Haydn első műveit is bemutatják, többek között A *patikust* (Lo speciale, dramma giocoso, 1768) vagy az *Aki hűtlen, póru jár* címűt (1773), mely Mária Terézia látogatására készült. Néhány méterrel odébb, a marionettszínházban egy másik operát adtak, a *Philemon és Baucis*.

I. Miklós herceg már régóta érdeklődött a marionettszínház iránt. 1772 júliusában 500 dukátért megvásárolta Joseph Karl von Pauersbach² marionettszínházát (a bábokat és a díszleteket), aki a műfaj jó ismerője és neves szerzője volt. Ebben az időszakban Haydn több marionett-darabhoz is írt zenét. Itt lehetősége volt zeneszerzői kísérleteket folytatni és kipróbálni az általa komponált zenét. Ennek eredményei a *Philemon és Baucis*, a *Der Götterath*, a *Boszorkányszombat*, Az *elhagyott Dido*,

1 Kurz: *A sánta ördög*, 133.

2 Karl Michael Joseph von Pauersbach (1737–1809) marionettjátékos, librettista, az eszterházi marionettszínház rendezője és mindenese.

a *Die Feuersbrunst* (Az égő ház), a *Genovevens viterer Theil*, Pauersbach szövege alapján. Sajnos a művek nagy része elveszett és csak igen halvány fogalmunk van a darabok tartalmáról. I. Miklós báb-színháza minden bizonnyal 1773-ban, Mária Terézia első látogatása alkalmából nyílt meg. A császárné Haydn *Philemon* és *Baucis* című operáját „egy egészen új színpadon” tekinthette meg. Ősszel pedig a Heinrich szövegére komponált *Boszorkányszombatot* játszották. 1774-ben egy marionett-darabot sem mutattak be, míg 1775-ben egyet, az *Alkésztiszt*, melyet Karl von Ordonez (1734–1786) arisztokrata és komponista szerzett. Az első három évben a marionett-előadások csak alkalmiak voltak, 1776-tól viszont rendszeressé váltak. Mi történhetett mindeközben?

1776-ban Eszterháznál még nem volt kész a saját marionett-színház, csak maga a színpad állt rendelkezésre, de se zenei vezető, se színészek, se állandó zenekar nem volt. 1776-ban az igen kompetens Joseph Karl von Pauersbach kapta meg a zeneigazgatói megbízást, említi, hogy 1771 és 1774 között négy művet is írt a bécsi marionett-színpad számára. Pauersbach különös figura: egyszerre nagy kedvelője a párizsi vásári színházi hagyománynak, de egyben a bécsi felvilágosodás fontos képviselője is volt.

Komplementer párok szemtől-szemben

Ez volt tehát a kezdete az eszterházi marionett-színház fénykorának. Egyszerre csak hat-hét mű szerepelt a repertoáron. Gotha város színházi naplói és a Kismartoni Egyházmegyei Levéltár iratai őrzik ennek a nyomait, leginkább a díszletekről és a báb-szobrászati munkákról kiállított számlák formájában. A díszletek nagy részét Pietro Travagliának tulajdonítjuk, néhányat pedig Cantininek („Federico úr”), valamint egy bizonyos „Försternek”. A marionettek jelmezei kétséget kizáróan Handl asszony szabásznő munkái, akinek munkájában más hölgyek is segítkeztek. A legtöbb marionett-darab német

stílusú vígopera volt, de recitativo nélkül, így egyszerre kellett énekeseket és a dialógusokhoz színeseket is alkalmazni. Amikor nem volt elég német nyelvű énekes, Haydn a kismartoni, soproni vagy pozsonyi templomok kórusaihoz sietett erősítésért. A színészek vándortársulatok tagjai voltak, ezek közül a legismertebb – Heinrich szerint – Karl Wahr társulata volt. Az opera és a marionett-színház a kastély fő épülettömbjének két oldalán helyezkedtek el, egymással szemben. Ez a sajátosság arra utalt, hogy a két játszóhely nem konkurálni akart egymással, hanem kiegészítették egymást. Egy ismeretlen korabeli forrás szerint: *„A marionett-színház az operával szemben található, ugyanolyan méretes, de páholyok és galéria nélkül. A zsöllyesint egy barlangra hasonlít, melynek falait, fülkéit különböző színű drapériák borítják, kövek, csigavonalak, csigaházak díszítik, ami a világtásnak köszönhetően különös együttatást kelt. A díszletek egyszerűen elbűvölőek, a marionettek igen szépen lettek kivitelezve és lenyűgözőek az öltözeteik. Nem kizárólag bohózatokat és vígjátékokat játszanak, hanem komoly operákat is. Minden bizonnyal műfajának egyedül képviselője ez a színház. Minden előadás ingyenes, itt is, csakúgy, mint a nagy operaházban.”*³ Ezt a rokokó stílusban készült épületet számos operabemutatóhoz használták, más színházak gyakori leégése idején. Ma is áll még ez az épület, de csak raktárként funkcionál. (Szerkesztői megjegyzés: az időközben megtörtént renoválásról lásd Asztalos Kata cikkét.)

Színpadi viharok nyomai

Haydn szerződtetése az 1770-es évekre tehető, egy olyan időszakra, amely politikailag és művésziileg is igen termékenynek tekinthető: I. Ferenc császár halála után II. József édesanyjával, Mária Teréziával közösen uralkodott. II. József „reform-császárként” vonult be a történelemkönyvekbe. Ugyanakkor a cári Oroszország is dicsőségének zenitjére ért. Ekkor írja meg Goethe *Az ifjú Werther*

³ A cikkíró nem ismeri a forrást: az idézet Vályi András, a *Magyar Országának leírása* című művéből való, amely 1796-99 között jelent meg Pesten.

szervedéseit (1774), mely Európa-szerte széleskörű históriahullámot idézett elő. Voltaire, a józan ész dicséretével, szellemileg ágyazott meg a francia forradalomnak. Számos német-ajkú városban nemzeti színházakat hoztak létre, azzal a feltett céllal, hogy aktívabb és felelősségteljesebb polgárokat neveljen. Mindeközben Bécsben virágoztak a történelmi és politikai tárgyú, részben improvizált formában előadott igen jó minőségű komédiák, melyek ugyanakkor végig megőrizték könnyed hangvételüket. „Haydn 1790-ig maradt az Esterházy-hercegek szolgálatában, amikor is Antal herceg felosztja a zenekart. Ennek ellenére Haydn továbbra is megkapta fizetését, megőrizve címét is. Bécsben telepedett le, majd – meghívást követően – két igen sikeres londoni utazást tesz 1791-ben és 1794-ben. 1785-ben barátságot kötött a fiatal Mozarttal, akire nagy befolyással volt Haydn op.33 vonósnégyes-sorozata, később pedig az ő zenéje lesz az idősebb mesterre nagy hatással. 1798-ban Haydn tanítványa Beethoven volt.” (Goldron)

I. Miklós eszterházi marionettszínháza a kor sajátos jelenségét mutatta be, a vidéki nemesség abbéli vágyát, hogy szórakozási igényeinek lehetőleg

a nagyvárosokon és királyi udvaroktól távol tegyen eleget. Röviden fogalmazva, egy jó marionettszínház lehetővé tette, hogy operákat és egyéb jelentőségteljes zenés műveket a lehető legkisebb apparátussal be lehessen mutatni. Ez lehet az egyik oka annak, hogy Eszterháza marionettszínháza nem az egyedüli ilyen létesítmény volt a korszakban. A 18. század vége felé az Isola Madre szigetén levő Borromee-ház (Lago Maggiore) Kis Színháza jelentős régiós sikernek örvendett, melyet döntően a hatalmas színpadi és atmoszferikus illúziókeltő berendezéseinek köszönhetett. Fennmaradtak a pirotechnikai eszközök és gépezetek, melyek a természeti jelenségek hangjait utánozták (szél, eső, dörgés stb.), melyek jól illusztrálják, milyen élményekben lehetett részük a korabeli nézőknek.

A romantika korában Haydn zenéjét sokszor alulbecsülték. Szerencsére később megtörtént a rehabilitációja. Reméljük, hogy ugyanez történik majd marionett-operaszerzői szerepével is, mely napjainkban is jóformán ismeretlen maradt.

(PUCK, 2009. No. 16. Opera és marionett.)

Fordította Szabó Attila

Felhasznált irodalom

Pierre Barbaud: *Joseph Haydn. Mit Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*. Hamburg, Rowohlt, 1994.

Graschitz HORST: *Joseph Haydn und Eisenstadt*. Nentwich, 1982.

Howard Chandler ROBBINS LONDON: „Haydn’s Marionette Operas and the Repertoire of the Marionette Theatre at Esterháza Castle”. in: *Das Haydn Jahrbuch*, I, 1. Bécs és London, Universal Edition, 1962, 111-200.

Karl SEMMELWEIS: *Eisenstadt. Ein Führer durch die Landeshauptstadt*, Eisenstadt, Burgenland-Verlag, 1998.

Roland TENSCHERT: *Joseph Haydn. Sein Leben in Bildern*. Mannheim, Bibliographisches Institut, 1959.

HAYDN IN THE ESTERHÁZY CASTLE

In his article from 2009, the author was limited by the lack of access to sources made available later; nonetheless he presents many details that are important for a deeper understanding of the topic. The author gives a brief overview of events related to Haydn’s life and activities, as well as the circumstances surrounding the golden age of puppet theater in Eszterháza. Haydn’s association with puppetry dates back to the 1770s, a period that can be considered highly productive, both politically and artistically. The author writes that the puppet theater of Eszterháza represented a phenomenon peculiar to the age since the rural nobility who lived quite far from big cities and royal courts desired to enjoy a high level of entertainment.